

Vaira Vīķe-Freiberga, latvių išeivė, yra Montrealio universiteto Psichologijos skyriaus profesorė, dėsto pažinimo teoriją, epistemologiją, taip pat psichofarmakologiją ir eksperimentinę psicholingvistiką. 1990 metais išrinkta į Kanados karališkąją mokslų akademiją (*Royal Society of Canada*) ir nuo to laiko dirba šios organizacijos valdyboje. Keleto knygų, daugelio straipsnių latvių bei anglų kalbomis apie latvių liaudies dainas bei poeziją autorė. Aktyviai bendradarbiauja su nepriklausomos Latvijos Mokslų akademija, Kultūros akademija, Latvijos universiteto etninės kultūros centru, dviejuose folkloro festivaliuose „Baltica“ dirbo konsultante.

Siūlome keletą ištraukų iš Vairos Vīķe-Freibergos knygos „Saulė, pasaulis, anas pasaulis“ (*Saule, pasaule, viņsaule*).

Kosmologinė Saulė:

šis pasaulis, anas pasaulis ir saulės kelias tarp abiejų

Vaira VĪĶE-FREIBERGA

Saulė – vienas iš plačiausiai latvių folklore apdainuotų įvaizdžių. Tai liudija daugiau kaip keturi tūkstančiai atskirai sunumeruotų dainų ir dar visa aibė Barono bei Visendorfo (1894-1915) rinkinių tomuose aptinkamų trumpesnių variantų. Surinkus *Saulės dainas* iš visų prieinamų šaltinių,¹ jos buvo sugrupuotos į tris kategorijas: kosmologinės, fizinės ir legendinės. Taip gimė knyga kosmologinės bei fizinės saulės temomis, kurioje būtent kosmologinei saulei skirtos dvi atskiros dalys. Čia visų pirma nagrinėjamos tos dainos, kuriose pasaulio kosmologinė erdvė padalinta į dvi dalis vertikalčiai – saulę viršuje ir pasaulį apačioje, – kurias laike savo ruožtu atitinka žmogaus amžius ir saulės amžius, arba tiesiog amžinybė.

Aptarsime šiame darbe ir dar vieną, trečią dainoms būdingą pasaulio padalinimą į dvi kontrastuojančias dalis, apimančias tiek erdvės, tiek laiko atitinkamas sampratas. Pirmoji iš šių visatos erdvėlaikio sudedamųjų dalių – tai visiems regimas „šis pasaulis“ arba tiesiog „pasaulis“, materiali kasdienybės tikrovė. O antroji – tai „anas pasaulis“, kurio po šia visiems regima saule nėra ir kurio gyvas žmogus negali nei pamatyti, nei kaip kitaip suvokti. Tai svečia šalis ne tik kartu laiko ir erdvės prasme, bet visų pirma egzistenciniu atžvilgiu, kadangi esti visiškai kitoje būties plotmėje. Tačiau būtent saulę vėlgi galima pasitelkti kaip šios antrosios tikrovės liudininkę, nes *vai saulīte tur uzlēc, kur vakare norietēja* ‘argi saulelė ten pat teka, kur vakare nusileido’? Tai, kad saulė pateka priešingoje pusėje nei nusileido, rodo, jog naktį ji nepražuvo suvis, o tik buvo

išėjusi – ten, kur žmogaus akys paprasčiausiai nebega-li jos sužiūrėti. Panašiai žmogui norisi tikėti, kad ir jo artimieji, palikę šį pasaulį, nepražuvo visai, o tik išėjo į „aną pasaulį“ – kažkur ten, kur žmogus eina po mirties, kad toliau būtų, nors ir radikaliai kitokioje būties plotmėje. Toji vieta, *kur saulīte nakti gul* ‘kur saulužė naktį miega’, tad ir yra anas pa-saulis, mirusiųjų karalystė – tiek latviams, tiek mažne visoms kitoms žemės tautoms, o fiziškai regima cikliška dienos ir nakties maina – emocionaliai turbūt visų reikšmingiausio, prasmingiausio gyvenimo ir mirties virsmo simbolis.

Senasis latvių visatos padalijimas dainose savaip artimas Pitagoro aprašytajam senovės Graikijoje. Ten visata įsivaizduota kaip rutulys ar sfera, kurios vienas pusrutulis – virš žemės, o kitas – po. Pasak 40-aisiais mūsų eros metais apie tai rašiusio Filono, graikai šiuo-du pusrutulius buvo priskyrę Dievo sūneliams Dioskūrams ir siejo su pasakojimu apie tai, kaip kiekvienas iš dieviškųjų dvynių, Kastoras ir Polideukas, kas antrą dieną valdė tai vieną, tai kitą.²

Atitinkami kosmologiniai vaizdiniai dainose, suprantama, susiję ne tik su saule, be to, kai kurie jų elementai įžvelgiami ir tokiuose tekstuose, kur apie šį ir aną pasaulius tiesiogiai nekalbama. Šia prasme čia derėtų įskaiciuoti ir kitas dažnu atveju giminingas dainas, ypač laidotuvių dainas, kuriose tiesiogiai ar netiesiogiai menama vėlių karalystė.³ Į tas iš dainų, kuriose saulė neįvardijama, čia atsižvelgsime nebent išimties tvarka, kadangi tai išvestų mus anapus nustatytos saulės dainų temos.

Jei toks visatos erdvėlaikio ir pačios būties padalinimas dainose kam ir nepasirodytų labai akivaizdžiai paliudytas, tai tik todėl, kad jis sutinkamas ne itin dideliame dainų skaičiuje. Visame Saulės dainų masyve ištarmės *ši saule* ‘šis pasaulis’ bei *šai saulė* ‘šiam pasaulyje’ pavartotos viso labo tik 47 kartus, tik 43-ose skirtingose dainose, sudarančiose šiuo atžvilgiu atskirą, santykinai apibrėžtą teminių dainų pogrupį. Nors šiaip jau jam derėtų priskirti ir kai kurias kitas dainas, kur „šio pasaulio“ sąvoka perteikiama kiek kitokiomis žodinėmis lytimis, kaip antai *saulītē* ‘saulužėje’ bei *šai baltā saulē* ‘šioje baltoje saulėje’ arba formulėje *Saule, saule, zeme, zeme* ‘Saulė, saulė, žemė, žemė’. Dar mažiau dainų apie *to sauli* ‘tą saulę’ (viena daina) ar *viņu sauli* ‘aną saulę’, tepaminėta 25 kartus 24-ose atskirai sunumeruotose dainose.⁴

Dainų ketureiliuose šis pasaulis ir anas pasaulis dažnai pasirodo simetriški, atvirkšti, kaip vienas kito atspindys veidrodyje. Toliau aptarsime visų pirma tas dainas, kur „šis pasaulis“ minimas vienas pats, tada tas, kur kartu su „anuo pasauliu“, ir galiausiai tas, kuriose tiesiogiai minimas tik „anas pasaulis“. Pabaigoje atskirai dar panagrinėsime dainas bei tikėjimus apie saulės kelią tarp abiejų pasaulių, taip pat šio kelio ryšį su laidotuvių apeigomis bei senuoju Saulės kultu.

Ši saulė

Ištarmė *ši saule* ‘ši saulė’, kuri iš dalies yra žodžio *pasaule* ‘pasaulis’ šiuolaikine prasme sinonimas, pačia savo kalbine sandara nelyginant Siamo dvynys yra susijusi su savo priešybe *viņa saule* ‘ana saulė’. „Pasaulio“ sąvoka šiaip jau mena visų pirma žmogui prieinamą ir suvokiamą žemiškąją, medžiaginę *e r d v e*, nors ištarmė *šai saulē* ‘šioje saulėje’, kita vertus, taikyta veikiau tam *l a i k o* tarpui, kurį žmogui šiame fiziniame pasaulyje lemta nugyventi. Apibendrinta prasme *ši saule* taip pat žymi gyvųjų pasaulį apskritai, ne tiek kaip apibrėžtą mums skirtą vietą erdvėje, bet kaip atitinkamą būties plotmę, kokybiškai griežtai skirtingą nuo savo dvynės *viņas saules* ‘anos saulės’. Abipusis morfologinis bei asociatyvinis ryšys tarp šios ir anos (pa)saulių yra toks glaudus, kad vos paminėjus vieną, savaime ateina galvon ir kita. Tačiau toks asociatyvinis ryšys vis dėlto nėra visiškai simetriškas, kadangi anas pasaulis, emocionaliai susijęs su gana sunkiomis mintimis apie mirtį, lyg ir nusveria semantines svarstyklės savo pusėn. Užtat net ir tos dainos, kuriose minima vien tik *ši saule*, semantiškai patenka į ano pasaulio asociacijų lauką, ir jose galima įžiūrėti plazdant gana tirštą mirties šešėlį. Šis pasaulis dainose beveik nė neatskleidžiamas kaip toks, t.y. kaip fizinė ar visuomeninė aplinka, o veikiau tik paminimas, ir tik tada, kai jį tenka palikti. Galbūt todėl dainose, kuriose, rodos, paprasčiausiai api-

būdinamas koks nors šio pasaulio reiškiny, ištarmė *ši saule* išvis nevartojama, o jos vietoje atsiduria formulė *viena saule, viena zeme* ‘viena saulė, viena žemė’ (47163, žr. taip pat 21129 bei variantus):

*Viena saule, viena zeme,
Nav vienāda valodiņa:
Pār upīti vien pārgāju,
Jau citāda valodiņa.*

*Viena saulē, viena žemē,
Tik bendros kalbos nēra:
Vos upelī perējau,
Jau ir kitokia kalba.*

Mokslui gerai žinoma, kad net vienoje ir toje pačioje šalyje vienos ir tos pačios tautybės žmonės paprastai kalba pastebimai skirtingomis tarmėmis, tarp kurių ribos šiaip jau nubrėžiamos nemažiau aiškiai, kaip, tarkime, tarp kalbančiųjų latvių ir lietuvių kalbomis – kiekvienas savam upės krante. Formulė *viena saule, viena zeme* čia yra ištarmės sinonimas ir žymi tiesiog visiems bendrą vieną pasaulį. O štai kita daina su panašia pirmąja eilute tokią lygiavą jau neigia. *Viena zeme, viena saule* čia, priešingai, fizinį pasaulį su jo aukštumomis bei žemumomis mena būtent kaip ne visiems vienodą. *Pasaulīte* ‘pasaulėlis’ čia žymi visuomeninę santvarką su visomis jos nelygybėmis bei neteisybėmis (56018, žr. 52512):

*Viena zeme, viena saule,
Nevienāda pasaulīte:
Citam zelts, sudrabiņš,
Citam gaužas asariņas.*

*Viena žemė, viena saulė –
Nevienodas pasaulėlis:
Vienam auksas, sidabrėlis,
Kitam ašarėlės graudžios.*

Visai kitame kontekste, šįsyk netekėjusios mergelės lūpose, *ši zeme* ir *ši saule* vėlgi labai konkrečiai ir būdingai žymi vieną fizinį pasaulį. Mergina, žinanti, kad jai teks iš gimtosios žemelės iškeliauti į vyro namus arba paprasčiausiai išeiti svetur dirbti (17657 V1), pabrėžia santykinį fizinės aplinkos tolygumą palyginti su žmogiškąja aplinka, kuri neišvengiamai keičiasi sulig kiekvienu ją ir sudarančiu žmogumi (17657 V, K, Z):

*Lai es iemu, kur iedama,
Šīs zemītes man nav žēl.
Šī zemīte, šī saulīte,
Šo ļautinu vien nevaid.*

*Eisiu aš, kur eidama,
Šios žemelės man negaila.
Šī žemelė, šī saulelė,
„Šio bernelio“ tik nėra.*

Šio pasaulio laimė

Pasakyti apie gyvenimą *šai saulē* ‘šioje saulėje’ arba, tarsi formule, *šai baltā saulītē* ‘šioj baltoj saulelėj’, priešingai nei tik *pasaulē* ‘pasaulyje’, savaime tad reiškia gyvenimo ir mirties sanpriešą, o dainos, kur tokie posakiai pasirodo, šia prasme kaip tik atspindi latvių gyvenimo ir mirties filosofiją. Laidotuvių dainose apskritai visad turima galvoje, kad gyvenimas „šioje saulėje“ tetrunka žmogaus amžių, o šis gi yra griežtai ribotas, neretai tiesiog perdėm trumpas. Apie pustuzinyje panašių dainų su gyvu poetiniu grakštumu išvien kalbama apie visų žmogaus vargų, siekių, triūso bei kovų neišvengiamą vienodą galą (24565, var. 3):

Ko es laba nopelnīšu
Šai saulē dzīvodams?
Divi linu paladziņus,
Četru galdu istabiņū.

Kā gi gero aš pelnysiu
Šioj pasaulėje gyvenęs?
Dvi linines drobulytes,
Keturių lentų trobelę.

Žodis *galds* čia pavartotas savo pirmykšte reikšme ‘lenta’,⁵ o vadinamoji trobelė – tai, žinoma, žmogaus „amžinieji namai“, būtent karstas, į kurį jis paguldomas numiręs (plg. to paties numerio pagrindinėje dainoje: *Sešus deļu gabaliņus, / Vienu linu paladziņu* ‘Šešias lenteles, / Vieną lino drobulėlę’). Panaši daina užrašyta ir Latgaloje: *Kū as cīši aizpeļņēju / šai saulē dzeivodama – / Seši deļu gabaleņu, / Vīnu lynu paladzeņu* (FS 1045, 673), pasirodanti ilgoje laidotuvių dainų pynėje. Kiti variantai išvis prozaiskai tiesmuki, mažne visai nė nepoetiški: *tikai baltu eglū šķirstu, / Guļas vietu smiltājā* ‘tiktai baltą eglės karstą, / Guoliui vietą smėlyje’ (49504). Antra vertus, kito varianto pagrindinėje dainoje Straubergas⁶ randa jau ne karstą, o nedidelį žemės plotelį kapui (27564, var. 1):

Ko es laba nopelnīšu,
Šai saulē dzīvodams?
Vienu zemes gabaliņu
Asi vien gaŗumā
Asi vien gaŗumā,
Olektiņu platumā.

Kā gi gero aš pelnysiu
Šioj pasaulėje gyvenęs?
Vieną žemės gabalėlį
Sieksnio ilgumo
Sieksnio ilgumo,
Uolekties platumo.

Visoje šioje dainų grupėje išreikštai atspindi filosofiški apmąstymai apie žmogaus gyvenimo efemeriskumą, tik sunku tiksliai pasakyti, kokia iš tikrųjų in-

tonacija šie apmąstymai suvoktini. Viena vertus, čia galime atrasti stoišką ramybę bei didvyrišką žmogaus susitaikymą su aplinkybėmis. Kita vertus, čia galima įžvelgti ir karčiai ironišką, netgi ciniškai pašaipų požiūrį į tai, kaip nedaug išties žmogui per visą savo gyvenimą tėra lemta pasiekti.

Panaši dviprasmybė gaubia ir žmogaus pasirengimą bet kurią akimirką skirtis su šiuo pasauliu. Tokį pasirengimą irgi galima išsiaiškinti įvairiai. Viena vertus, čia vėlgi galėtų ryškėti didžiai stoiškas, filosofiškas, besąlygiškas susitaikymas su likimu. Kita vertus, ne mažiau sėkmingai čia galima išgirsti jei ne gilų kartėlį, tai mažų mažiausiai tikrą skausmą dėl savo gyvenimo tuštybės – šis, pasirodo, yra toks varganas, kad jame išvis nėra nieko nė gailėsčio verta (27386 T I):

Ņem, Dieviņ, kad ņemdams,
Tūliņ grību līdz iet.
Vai man kādi glāza logi
Šai saulē žēlojami.

Imki, Dieve, kai tik imsi,
Tučtuojau kartu išeičiau.
Ar man kokio langų stiklo
Šioj pasaulėje gailēt?⁷

Priešingai šioms rezignuojančio susitaikymo gaidoms, kitoje dainoje atspindi aštrus apmaudas dėl nenugyvento amžiaus, ypač jei išėjusiojo būta dar visai jauno (27311, var. 6):

Paliek man *ši saulīte*,
Paliek meita saderēta;
Paliek caunu cepurīte
Izpušķota, nevalkāta.

Nebēra man šio pasaulio,
Nei mergelės sužadētos;
Nebēra kepurēs kiaunių
Išpustytos, nedēvētos.

Kiaunių kailio, savaime brangaus, kepurės tam tikrais istorijos laikotarpiais dargi buvo pozumentuojamos aukso ar sidabro juostelėmis bei skiautėmis, dabinašios žalvario bei skardos papuošalais, šilko kaspinais bei gėlėmis, taip pat povo bei kitų paukščių plunksnomis.⁸ Vedybinio amžiaus vaikui tai buvo gera investicija, ir kiekvienas centas, įdėtas į kepurės prašmatnumą, galėjo gerai atsipirkti, nes jauniki seniau dažnai „žiūrėjo pagal kepurę“. Išpuošta, bet nenudevėta kepurė tad kartu yra sužadėtos, tačiau dar netekėjusios merginos paralelė. Tai jaudinančiai konkrečiai detalė, metonimiškai įkūnijanti visa, kas jauno numirusio vaiko gyvenime liko neišgyventa ir nenuveikta.

Panašų į vaiko kiaunių kepurės vaidmenį vaidina jaunos mergelės vainikas, kurį po jos belaikės mirties pakabindavo arba ant žalios liepos (kaip Laimos medžio) šakos, arba – vėlesniais laikais – ant kapo kryžiaus,

„kad saulytė išbalintų“ ir kad motina, jį vis matydama, taip gaudžiai neraudotų. Nelaiku nutrūkusio nenugyvento gyvenimo tragedija jaunos merginos atveju telkiasi apie mintį, jog vietoj laidotuvių jai šiaip jau būtų derėję šokti vestuves. Keliose dainose (27810, 27811 bei var.) po žalia velėna atgulusi dar nė nesužadėta mergelė gaili brolelių, kurie liko „šiam pasauly bedaliai“ – jiems nebuvo lemta sulaukti sesers vestuvių ir gauti iš jos tradicinių vestuvinių dovanų (27811 V1):

Paliek mani bāleliņi
Šī saulē neziedoti;
Vedat pūru kalniņā,
ZiedoĶiet bāleliņus.

Paliko mano broleļiai
Šiam pasauly bedaliai;
Veskite juos Ķ kalnelĶ,
Išdalinkit Ķiems mano kraitelĶ.

Mirusios mergelės prašyme vesti brolelius Ķ kapų kalnelĶ ir ten jiems „išdalinti kraitelĶ“, regis, ataidi labai senas laidotuvių paprotys bei ritualas. Panašu, kad Ķ netekėjusios merginos laidotuves buvo Ķtraukiami simboliškai reikšmingi vestuvių ritualo elementai, šiuo atveju – iš merginos kraičio artimiesiems giminaičiams dalijamos dovanos. Kitaip sakant, žmogaus, kuriam nebuvo lemta sulaukti savo vestuvių, laidotuvėse buvo švenčiamos abi šventės kartu, visai kaip vadinamosiose numirėlių vestuvėse, išlikusiose Žemutiniame Kurše ligi pat praėjusio šimtmečio ir aprašytose Jakobo Janševskio romanuose.

Priešingai ką tik cituotai dainai, išsaugojusiai labai tolimos senovės atbalsius, kitoje dainoje jau pastebimi daugiau ar mažiau vikrūs Vakarų Europos romantinės poezijos stiliaus pamėgdžiojimai (49513):

Rokat mni jūrmalā
Pie jūriņas vilnišiem,
VilniĶs manim pasacĶs,
Kā jums klājas šai saulē.

Kaskit mane pajūry,
Prie pat jūros vilniĶ,
Vilnys man pasakys
Kaip jums klojas pasauly.

Plepiosios jūros vilnys, smalsiam velioniui papasakosiančios, kaip klojasi gyviesiems, stiliumi ir turiniu primena romantinėje poezijoje Ķprastas gamtos personifikacijas, taigi čia galima kalbėti apie vieną iš vėlyviausių dainų tradicijos sluoksnių. Be to, ką tik pateiktos dainos pirmąjį dvieilį galima Ķžvelgti esant tiesiog nusižiūrėtą nuo žinomo romano apie mirusio bernelio gedėjimą – *Rociet mani rožu dārzā/ Zem rožišu saknītēm* ‘Kaskit mane rožių daržely / Po rožčių šaknelēm’, – kurį A. Bērzkalne⁹ atpažino kaip vienos šveicarų liaudies dainos latvišką adaptaciją. Šio vėlyvojo dainų

sluoksniu gilesniam bei visapusiškesniam pažinimui taip pat labai vertingi būtų detalūs, sistemiški XVIII bei XIX a. rašytinės latvių literatūros stiliaus ypatybių, vokiečių zingių bei rusų romanų vertimų, jų paplitimo liaudyje bei Ķtakos dainų tradicijai tyrinėjimai.

Šio ir ano pasaulių dualizmas

Ištarmė *ši saule* ‘šis pasaulis’ dažniausiai vartota sampriešoje su *viņa saule* ‘anas pasaulis’, menančia būtų po mirties arba vėlių karalystėje. Tokia šio ir ano pasaulių paralelė bei sanprieša šiaip jau labai primena krikščionių bažnyčios Ķtvirtintą dualizmą tarp kūno ir dvasios, tarp pasaulietiško ir amžinybės. Todėl galima paklausti, kiek šiose dainose iš tikrųjų atsispindi senieji latvių kosmologiniai vaizdiniai, o kiek čia Ķžiūrėtinos būtent krikščioniškojo tikėjimo apnašos? Atsakymas, kaip matysime, galėtų būti tas, kad saulės dainose aptinkami trys visiškai skirtingi religiniai filosofiniai modeliai: 1) archajiškasis, arba prieškrikščioniškasis, 2) krikščioniškasis ir 3) sinkretusis, kuriame ypatingu būdu susilieję pirmudu. Tačiau dainose apie tai kalbama taip šykščiai ir dviprasmiškai, kad iš esmės neįmanoma jų aiškiai ir galutinai priskirti vienai kuriai iš minėtų kategorijų.

Geras pavyzdys, atskleidžiantis šio ir ano pasaulių sampratos keblumus, bus toliau pateiksimas tekstas, iš kurio akivaizdu, kad šiame pasaulyje žmogaus nugyventas amžius tėra mažytė dalis viso jo amžiaus plačiausia prasme. Pastarasis apima taip pat ir pomirtinį gyvenimą aname pasaulyje, kitaip sakant, visą saulės amžių, t.y. amžinybę. Toks tikėjimas, nors ir visiškai dera su krikščionių Bažnyčios mokymu, anaipol nelaikytinas nuo jo priklausomu, kadangi yra sutinkamas apskritai visose prieškrikščioniškose indoeuropiečių religijose (27760):

Šai saulē, šai zemē
Viesiem vien padzĶvoju:
Viņa saulē, viņa zemē,
Tā visam mūžiņam.

Šioj saulēje, šioj zemēje
Tik svečiuose tesu:
Anoje saulēje, anoje zemēje
Tāi būsiu amžinai.

Plačiai paplitusi formulė su saule ir žeme vienoje eilėje čia praplečiama, kad itin pabrėžtų šio ir ano pasaulių sanpriešą. Galima būtų tvirtinti, kad apskritai pilna kosmologinė formulė ir yra ta, kurioje abu – gyvųjų ir mirusiųjų – pasauliai dar ir patys savyje yra dvidaliai: kiekvienas su sava žeme apačioje ir sava saule danguj. Panaši mintis aiškiai išsakoma ir kitais žodžiais, kur savo ruožtu pabrėžiamas kontrastas tarp ryšio su kūniškąja motina, kuris amžinybės akivaizdoje susitrau-

kia ir pasirodo santykinai trumpalaikis, ir ryšio su jos užvaduotoja *mūža mati* 'amžinąja motina' – su ta saulele, ta žemele, kur žmogus praleis visą amžinybę (27729):

Māte, māte, mana māte,
Ne tā mana mūža māte;
Tā saulīte, tā zemīte,
Tā ir mana mūža māte.

Motē, motē, mano motē,
Ne ji Amžinoji Motē;
Ana saulē, ana zemē
Mano Amžinoji Motē.

Konceptualių požiūriu šios dainos dualizmas vienodai gerai dera ir su senąja, ir su krikščioniškąja pasaulėžiūra, tačiau savo išraiška daina neabejotinai svyru archajiškumo pusėn, kadangi saulės ir žemės kaip motinų vaizdiniai jokių atžvilgiu nėra krikščioniški.

Saulės kelias iš šio pasaulio į aną

Latvių, kaip ir daugelio kitų tautų, diena simboliškai prilyginama gyvenimui, o naktis – mirčiai. Saulėleidis kaip pereinamasis tarpsnis nuo vieno prie kito tad įgauna ypatingą emocinį bei simbolinį krūvį tiek paros laiko, tiek atitinkamos erdvinės orientacijos prasme. Saulėleidžio metas, kaip matysime, siejamas su laidotuviomis¹⁰ bei kitais artimais ritualais, o toji dangaus pusė, kur saulė leidžiasi, vėlgi visuotinai suvokiama kaip vartai į mirusiųjų karalystę. Kai kurių tautų, kaip antai senųjų meksikiečių, ikonografijoje vakarų pusė gretinama su mėnesio tarpijomis bei kartu siejama su mirtimi.¹¹ Mirties ir gyvenimo sanpriešoje saulė regima kaip vienijanti esybė, laisvai keliaujanti iš gyvųjų pasaulio į mirusiųjų pasaulį ir atgal. Saulė kas vakarą tarsi pati numiršta, o kitą rytą vėl prisikelia iš numirusių. Kas vakarą ji nusileidžia anan pasaulin ir kas rytą sugrįžta iš jo atgal. Žmogus šiuo keliu eina tik vienas, po savo mirties bei pakasynų, ir niekuomet nebegrįžta. Todėl kaip tik tada, kai saulė jau žemai žemai, našlaitė prašo saulės kaip tarpininkės nunešti mamytei, esančiai „toli toli“, t.y. aname pasaulyje, šimtą labų vakarėlių. Mitinės Saulės taip pat klausama, ką ten mamytė dabar veikia, ir Saulė mirusią mamytę vaizduoja užsiėmusią būdingais moterų darbais, belaukiančią savo dukrelės prisidėsiant (4369; 4370). Byra ir našlės ašaros, vakaro saulei nuriedant per lauką, nebeturintį artojo, bei mąstant apie tolesnį saulės kelią ten, kur dabar jos miręs vyras (27881):

Saulīt' sārta norietēja
Pār atraiknes tīrumiņu;
Atraiknīte gauži raud
Saulītē lūkodama.

Nuriedėjo raudā saulē
Per našlēs laukelī;
Graudžiai rāuda našlūželē
Saulēn žvelgdama.

Vakaro saulei didelis vaidmuo tenka ir užkalbėjimuose bei burtuose, kur jos prašoma, kad nusileisdama ji nusineštų kartu su savimi žmonių ligas su negalavimais, kad šie pražūtų ir išnyktų mirties karalystėje.¹² Panašiai vakare nusileidus saulei, mirties grasos akimirka, žmogus atsiduria tarsi pusiaukelėje tarp šio ir ano pasaulių. Nepaprastai gražiai išreikštą šį paveikslą randame dainoje apie tarp dviejų pasaulių atgulusią marčią ir jos jauną vyrą, iš sielvarto ir bejėgiškumo raudantį lovagalyje. Šitaip iškalingai čia apibūdinamas sunkus gimdymas, kurio metu moteris, leisdamas pasaulin naują gyvybę, mirties šešėlyje atsiduria pati (1122):

Gauži raud jauni vīri,
Gultas stabus turėdami:
Nu gul mana ligaviņa
Div' saulītes starpiņā.

Graudžiai rauda jauni vyrai,
Lovo galū įsitvērę:
Štai guli mano martelē
Tarp dviejų saulelī.

Saulėleidis ir laidotuvių ritualai

Saulėleidžio ir mirties ryšys toks glaudus, kad laidotuvių apeigos tiesiog derinamos su atitinkamu paros laiku. Daugelyje laidotuvių dainų į mirusiojo lūpas įdedami tokie primygtini bei skrupulingi paraginimai bei priminimai pakasti jį prieš nusileidžiant saulei, kad laidotuvės „be saulės“ jau suvokiamos kaip nepageidautos. Tokių santykių net galima palyginti su religiniu ritualiniu draudimu, t.y. tabu (FS1425,148):

Nekavējat, neguļat,
Mani kapos aizvedat:
Ar saulīti, ar saulīti,
Bez saulītes nevarēja.

Nebedelskit, nemiegokit,
Mane į kapus nuveskit:
Su saulyte, su saulyte,
Be saulytės nevalia.

Toks raginimas bei susirūpinimas būti palaidotam „su saulyte“ kartojasi iš dainos į dainą, daugelyje variantų. Kur cituotoji daina sako „nebedelskit, nemiegokit“, kitur tą pačią mintį randame perteiktą parafraze „paskubėkite... ko taip ilgai delsiat“. Tai rodo, kad ši pamatinė mintis abiejose dainose anaip tol neatsitiktinė, bet giliai įsišaknijusi visoje tradicijoje. Kiekvienas atskiras dainininkas tik iškoduoja atmintyje už-

koduotą šią bendrą mintį ir išsako ją kiek kitais žodžiais (27505):

Steidzaties, bālelini,
Ko tik ilgi kavējat,
Lai es savu guļu vietu,
Ar saulīti apraudzīju!

Paskubēkite, broleļiai,
Ko taip ilgai delsiat,
Lai aš savo guolio vietā
Su saulyte pamatysiu!

Pastaroje dainoje mirusiojo išsakytas noras savo guolio vietą būtent pamatyti irgi savaime syja su neabejotinu, visapusiškai akivaizdžiu motyvu atsidurti kapinėse dar prieš saulėleidį. Dainose įprasta, kad, randant daugiau arba mažiau rimtą dingstį, veiksmui atitinkamai sukuriamas gilus, išsamus arba tik lengvabūdiškas paaiškinimas. Poetinės motyvacijos, pateisinimai, savaip „paaiškinantys“ būtinybę laidotuves baigti iki saulės laidos, kitąsyk sukuriami ir visai nelogiški, o tai liudija tokiose dainose išsakomos būtinybės gilesnę simboliką bei religinę prasmę dainininko jau esant nebežinomą, nebeišgyventą (49518):

Rokat mani pēcpusdienas,
Kad saulīte zemu iet,
Tad būs laba gulēšana
Mitrajā zemītē.

Po pusiaudienio pakaskit,
Kai saulytē žemyn eina,
Tad bus gera man gulėti
Siūrojoj žemelėj.

Senąją simbolišką laidotuvių prieš saulėleidį motyvaciją čia jau atstoja išgalvota priežastis (konfabulacija), nei įtikinama savo prasme, nei poetiškai iškalbinga, nes gulėti siūroj žemėj šiaip jau atrodo veikiau baisu nei „gera“ ar bent pageidautina. Atmintyje užkoduotas teliko priesakas pakasti tinkamu laiku, t.y. „po pusiaudienio“, kuris visai pamatuotai gali būti simboliškai tapatinamas kaip tik su tuo paros laiku, kai saulė jau linksta vakarop. Tikrąją priežastį, kodėl taip svarbu palaidoti „su saule“, padeda suprasti kitos laidotuvių dainos (žr. dargi 27526), ypač tekstualiai lyg ir priešingos, kuriose pareiškiamas noras būti pakastam „prieš pusiaudienį“. Nors prasminiai prieštaračiai dainų visumoje šiaip jau neretas reiškinys, šiuo atveju tačiau „priešpusiaudienio“ dainos prieštarauja „popusiaudienio“ dainoms vien tik leksikos lygmeny. Savo giliaja prasme bei esme jos labai gražiai dera. Bendras pamatinis, fundamentalus vaizdinys čia yra vėlių vartai, kurie po pusiaudienio užsklendžiami, ir tai paliudyta visoje aibėje šios dainos užrašymų (31659):

Rokat mani priekš pusdienas,
Pēc pusdienas nerokat,

Pēc pusdienas vēļu bērni
Vēļu vārtus aizvēruši.

Prieš pusiaudienį mane pakaskit,
Po pusiaudienio nekaskit,
Po pusiaudienio velniukai
Vėlių vartelius užvėrę.

Šį išraiškingą vėlių karalystės vartų užvėrimą suprantant kaip logišką veiksmą, atliekamą kasdien prieš pasitraukiant saulei, abu įvaizdžiai savo prasme visai sutampa. (Tai, kad kai kuriose ką tik cituotos dainos variantuose velniukų vieton jau stoja angeliukai, nė kiek nesumenkina pastarojo užrašymo didžiai archajiško pobūdžio.) Pabrėžiamas priesakas neguldyti mirusiojo žemės glėbin po saulėleidžio tad atspindi seną religinį įsitikinimą, jog su saulės laida užsklendžiami ir vėlių vartai.

Šventvakaris ir Saulė kaip vėlių kelvedė

Senasis tikėjimas, kad mirusįjį žemės glėbin būtinai reikia paguldyti prieš nusileidžiant saulei, įvairiais lygiais ataidi dar šio šimtmečio pradžioje liaudyje gyvavusiuose šventvakario papročiuose, paremtuose reikalavimu su saulėleidžiu nedelsiant nutraukti ir visus darbus. Šis ryšys, be to, buvo suprantamas ne tik išoriškąja, praktiškąja puse, kaip kad po darbo sutartyje numatytos valandos savo priedermes atlikti atsisakytų, pavyzdžiui, šiuolaikinių duobkasių profsajungos nariai. Nuo baudžiavos laikų gerai žinomos vargdienių dainos, kuriose šventvakario nepaisymas dirbančiųjų aiškiai įvertinamas kaip rimtas moralinių normų pažeidimas bei šventumo jausmo nykimą liudijantis požymis (31659):

Ej, Saulīte, drīz pie Dieva,
Dod man svētu vakariņu;
Bārgi kungi darbu deva,
Nedod svēta vakariņa.

Eik, Saulyte, greit pas Dievą,
Duok man šventą vakarėlį;
Rūstūs ponai darbo davė,
Nedud švento vakarėlio.

Šventvakario šventimas buvo viena iš pastoviausių, būdingiausių latvių tradicijų, tai liudija jau Vecais Stenders 1789 metais išleistame savo *Pasakų ir padavimų* priede. Čia prie draudžiamų sutemose (šventvakaryje) darbų bei veiksmų jis priskaičiuoja: vakare šluoti trobą, šukuoti galvą, prausti burną, žiūrėti veidrodin, švilpauti.¹³ Nepriklausomų tiesioginių kasvakar švenčiamo saulėlydžio liudijimų teikia ir visa eilė dar visai neseniai užrašytų liaudies tikėjimų: „Vos tik saulė nusiėjo, tai sutemos. Seni žmonės *sutemas švenčia*: atideda visus darbus, ilsisi, guli, iki troboje įžiebs ugnį. Taip darydavo kiaurus metus, kas vakarą...“ (Nr. 26316).¹⁴

Sutemas, prieblandą, sambrėškį, pilkąją arba širmąją valandą latviai šventė iki pat mūsų amžiaus pradžios, ypač, regis, Kurše.¹⁵ P. Šmito paskelbti liaudies tikėjimai, deja, nesuteikia jokių duomenų apie atskirų vienetų užrašymo datą, taigi sunku spręsti, ar tikėjimuose dažnai pasitaikanti ištarmė „dar ir dabar“ mena maždaug leidinio sudarymo laiką, t.y. trisdešimtųjų pabaigą, ar jų galėta būti užrašytų net keletą dešimtmečių anksčiau. „Sako, *dar ir dabar švenčiami* pavakariai, arba sutemos: negyvenama (t.y. nedirbama), kai saulėlė žemėn leidžias. Kuri dora, ta nė neverpia“ (Nr. 26322).

Šiame tikėjime paminėtas draudimas verpti kitur motyvuojamas dar ir prietarais, sulig simpatinės magijos dėsniais: „Jei merginos vakaro sutemose verpia, avims žarnos kaip siūlai susisuka“ (Nr. 26366), arba „Avys gauna ligą – ima suktis ratu“ (26337). Kitur draudimas verpti siejamas su saule, tačiau suvis stebuklingu būdu: „Saulėi leidžiantis nevalia verpti, o tai saulės kojos susiverpia“ (Nr. 26319, jau minėto Nr. 26316 pabaiga ir kt.). Šių neįprastų vaizdinių tikrąją prasmę sėkmingai padeda suvokti tie tikėjimai, kuriuose visiškai atvirai pasakoma, kodėl saulės kelias apskritai yra šventas: „Saulės kelią švenčia todėl, kad mirusiojo vėlė kartu eina, taigi vėlės kelias ir švenčiamas“ (Nr. 26325). Tai nepaprastai reikšminga išvada, padedanti suprasti didžiulę folklorinės medžiagos dalį. Saulės kelias į aną pasaulį švęstinas todėl, kad tuo pačiu keliu tenka eiti ir mirusiųjų vėlėms. Saulėleidžio darbų draudimas tad siekia daug toliau nei grynai buitiniai papročiai ir šaknyja rimčiausiuose religiniuose įsitikinimuose, laikytinuose labai seno Saulės kulto liekanomis. Žinoma, viename lygyje saulėleidis pasitarnauja tik kaip dangiškas laikrodis, paskelbiantis darbo dienos pabaigą, kaip kad tai liudijama visoje eilėje vadinamųjų saulės dainų. Tačiau ir ši funkcija motyvuojama ne vien tik visuomeniniu lygiu, bet atspindi ir dieviškąją pasaulio tvarką lemiančių aukščiausių kosminių dėsnių pajautą. Kai dainoje sakoma *Noiet saule vakarā, / Nu ļaudīm svēts vakars* ‘Eina saulė vakarop, / Jau (ir) žmonėms šventas vakaras’ (27872 uc), tai „šventas vakaras“ suprastinas tiesiog pažodžiui: kaip sakralumu pasižyminti dienos pabaiga. Todėl ir tos gausios baudžiamos laikų dainos, kuriose saulės prašoma švento vakaro, irgi turėtų būti suprantamos ne vien tik buitiskai, ne vien tik kaip socialinio protesto prieš baudžiaminę eksploataciją dainos (4374; 29263 bei var.; 29269 bei var.; 31659 bei var.; 31660; F 69, 735; F 237, 166; M 1, 261: 3 Tuc). Darbas nusileidus saulei yra sunkus nusižengimas ne tik bendruomenės normoms, bet ir aukščiausiems visatos dėsniams.

Religinis tikėjimas, kad mirusieji į aną pasaulį išeina kartu su saule, dainose išsakomas ne vien poetiškai bei netiesiogiai, bet ir visai tiesiai, nedviprasmiškai, tiesiog pažodžiui (4110):

*Līdz ar sauli aizzalaيدا
Mana veca māmuliņa.
Saucin saucu, nedzirdēja,
Pakaļ teku, nepanācu.*

*Sulig saule nusileido
Mano vetuša motulē.
Šaukte šaukia, negirdējo,
Pāskui bēgau, nepanokau.*

Mirusioji motulė kartu su saule išejo ten, kur nebegalima nei prisišaukti, nei pavyti, ir pati fiziškoji saulė čia nebeatskiriama susilieja su mitine, personifikuota Saule. Taigi Saulei tenka labai svarbus sakralinis vaidmuo, visiškai toks pat, kaip antai senovės graikų požemio deivei Hekatei,¹⁶ o vėlesniais istoriniais laikais – dievui Hermiui arba, tiksliau, senovės egiptiečių Toto ir senovės graikų Hermio lydiniai.¹⁷ Visi jie buvo *psychopompoi* – sielos keldėdžiai jos pomirtinėje kelionėje anan pasaulin. Tokiame kontekste saulėleidžio darbų draudimai atgauna savo pirminę sakraliąją prasmę ir tampa suprantami kaip pastangos palengvinti sielai kelią pačioje svarbiausioje jos kelionėje. Šventvakarį uoliai švenčiant visą gyvenimą, žmogus kasdien prisimena puoselėti savo sielą ir tokiu būdu skiria jai teisėtai kasdienybės darbų skuboje priklausančią dalį. Šventvakario šventimas suteikia sąmonei laisvą valandėlę atsigręžti į vidų, į sielos išgyvenimus, visą kitą laiką dėmesiui esant nukreiptam į išorinį pasaulį ir prikaustytam prie materialinių reikmių. Išlavinta siela mirties akimirka sugebės rasti tiesų kelią pas Dievą, o apleistai, niekad gyvenime šventvakario nešventusiai sielai tai gali būti sunku (27593):

*Aiz ko mana dvēselīte
Drīz pie Dieva nenogāja?
Ni svētīja svētdienīņas,
Ni saulītes noejot.*

*Dēl ko mano sielužēlē
Tučtuoju pas Dievā nējo?
Nei šventadienēlī šventē,
Nei saulužē leidžiantis.*

Nors šioje dainoje jau pastebima tokia krikščionybės įtaka kaip Bažnyčios pareikalautas šventadienio šventimas, betgi saulėleidžio šventimas čia liko būtent kaip senas religinis paprotys, su krikščionybe neturintis nieko bendra. Tas pats ir anksčiau minėtoje vaikų dainoje, kur mirusysis rūpinasi patekti į kapines prieš nusileidžiant saulei. Jei laidotuvės neatliktos pagal visus reikalavimus, tai gali atsitikti taip, kad sielai teks laukti kito vakaro, kol Saulė pagaliau nusives ją į aną pasaulį (27616):

*Gulēt man šo naksnīņu
Kapsētītes maliņā:
Šī saulīte neizdeva,
Viņa labi nesaņēma.*

Man gulėti šią naktelę
Kapinaičių pakrašty:
Šis pasaulis neišleido,
Ir nepriėmė anas.

Kitoje panašaus turinio dainoje (27618) saulę arba velniukus jau išstūmę angeliukai, o vėlei visą naktį teks praleisti kryžiaus gale, kadangi „Angeliukai jau sugulę, / Dangaus vartelius uždarę“. Užrašytojas užtat prideda savo pastabą, kuri šį praamžį vartų uždarymo vaizdinį vėlgi nedviprasmiškai susieja su saule: „N. B. Laidojimas pavėluotas, kai *saulė jau nusileidusi*“.

Saulės kelio šventimas prietarų bei ideologinių draudimų atodainioje

Grynai religinį įsitikinimą, jog saulėleidį ir jį lydintią sutemų valandą dera nutraukiant darbą švęsti vien todėl, kad tai yra šventė, savo laiku mėginta paremti dar ir prietaringa baime, esą bet koks draudimo dirbti nepaisymas gali turėti blogų pasekmių. Prie tokių prietarų priklauso ir jau minėtas gąsdinimas, esą pažeidus draudimą verpti grįžtėmis susisuks avių žarnos, ir avys nebegalės virškinti (Nr. 26334). Dar blogiau: „Kas nešvenčia saulėleidžio, tam numirusiam reikės eiti į kapines verpti. Antai dvi merginas, nešventusias saulės laidos, matė sūpuojant kapinėse ant medžio šakos“ (Nr. 26327).

Būdinga saulėleidžio šventimo ypatybė yra ta, kad pertrauka, regis, veikiau taikyta moterų darbui nei vyrų. Tai tekstualiai aišku daugelyje tikėjimų užrašymų, kaip šit: „Saulėi nusileidus, šeiminkė leido *merginoms* atsipūsti: saulės kelią dera pašvęsti“ (Nr. 26324). Panašiai ir saulės dainose ar dveilėse formulėse apie „špūlių“ vijimą vakare tarsi skalos deginimą iškart iš abiejų galų. Abu šie veiksmai gretinami kaip nusižengimai ir yra susiję su draudimu vakare verpti (27594 V 2):

Kad es būtu zinājuse,
Kā dzīvot šai saulē,
Netīt' spoļu vakarā,
Nedegt' skalu abu galu.

Kad aš būt žinojusi,
kaip gyvent šiame pasauly –
Nevyt špūlės vakare,
Nedegt skalos abu galu.

Verpti ir vyti „špūles“ buvo kaip tik merginų ir moterų žiemos vakarais dirbami darbai, priklausą prie dvaro uždėtų (ir labai sunkių) pluošto perdirbimo prievolių. Dviejuose variantuose anas pasaulis iškeliamas tiesiog kaip vieta, kur daugiau nebereikės dirbti tokių darbų (27594 V1; V3). Kiti variantai užtat įspėja, kad ir aname pasaulyje nebus gera tam, kas dirbo šiuos darbus vakarais rituališkai draudžiamu laiku (27594 V4), arba kalba apie tokią jaunos merginos pražangą kaip

nuodėmę, kas jau rodo krikščioniškųjų pažiūrų įtaką šiam saulės kulto komponentui.

Saulėleidžio šventimas, turint galvoje šimtmečius trukusią vokiečių pastorių kovą su šiuo papročiu, išsilaikė nepaprastai ilgai. Štai jau minėtame 1789 metais išspausdintame savo darbe G. F. Stendersas, kaip racionalus švietimo epochos žmogus, pabrėžia, kad visus senosios tradicijos draudžiamus darbus galima ramiai sau dirbti, nesibaiminant pasekmių, nes laukiamos už juos bausmės tėra gryni prietarai. Stendersas tvirtina, jog „vėlėms tokie dalykai visai nėra motais“, bet kur kas rimtesni niekadėjai, reikia manyti, vis dėlto „motais“! Tačiau ne vien racionalaus proto vedamas Stendersas pasisakė prieš absurdiškus, prietaringus iš saulėleidžio šventimo atsiradusius draudimus. Stendersui, kaip krikščioniui teologui, atgrasus yra patsai saulėleidžio šventimas – vienas iš labiausiai užkietėjusių prieškrikščioniškosios religijos relikty. Jis vienodai aštriai smerkia tiek saulėleidžio, tiek penktadienio (ketvirtadienio) vakaro šventimą, kadangi Dievas jų švęsti neįsakęs (t.y. Biblijoje apie tai nieko nepasakyta), ir tikroji šventimo priežastis tad esanti latvių valstiečių tingumas.¹⁸ Tai to paties kalibro argumentas, kaip ir A. Pelšės pateisinimas sovietmečiu įvestam draudimui švęsti latviškas Jonines – ši šventė mažinanti bendrą darbo našumą „mūsų respublikoje“ palyginti su kitomis broliškomis respublikomis, kur ji nešvenčiama!

Vietoje pabaigos

Galima būtų pamatuotai tvirtinti, kad šalia Joninių šventvakario šventimas laikytinas vienu iš savičiausių bei vertingiausių latvių tradicijos reiškinių, tik, deja, modernaus gyvenimo sąlygomis jau visiškai sunykęs. O labai gaila, nesgi „širmoji valanda“ (ar bent jau ketvirtis valandos!) suteiktų nepaprastai sveiką pauzę, atokvėpį bei atsipalaidavimą po sunkios darbo dienos, ilgalaikių intensyvių pastangų bei skubos metu susitvenkus įtampai bei nuovargiui. Be to, ir mūsų laikais šitoks režimas būtų visai derama disciplina sielai puoselėti, kad žmogus kas vakarą tam pašvęstu laiku prisimintų ir susivoktų iš tikrųjų esąs dvasiška būtybė.

Nors dainoms būdingas požiūris į du pasaulius kaip į dvi vienos būties fazes yra itin latviškas, nūdien jis tačiau nebėra mūsų gyva pasaulėžiūra. Kas iš jo, senovėje visiems suprantamo, liko, tai tik vienos tautos pasaulio modelio poetinis liudijimas. Kaip ir iš paralelės tarp mirties ir gimimo, nustatytos vienoje labai gražioje bei išraiškingoje laidotuvių dainoje, mirties ir gimimo, kurių abiejų metu žmogaus siela įžengia į naują būties tarpsnį, į naują pasaulį (49519):

Sagaid' mani māmuliņa
Baltā linu palagā;
Nu saulīte sagaid' mani
Baltā smilšu kalniņā.

Susilauk' manęs motulė
Ant baltos lino drobulės;
Nūn saulužė manęs laukia
Balto smėlio kalvoje.

Poetinė paralelė tarp gimimo ir mirties čia savo ruožtu išryškina dar ir kitą paralelę – tarp motinos ir saulės. „Saulužė“ čia iš dalies žymi patį aną pasaulį, į kurį dabar iškeliauja mirusysis, o iš dalies yra personifikuota motina Saulužė, stojanti kūniškosios motulės vieton. Nepaprastai graži čia ir trečioji metaforiška paralelė tarp balto kapinių smėlio, į kurį guldomas numirėlis, ir baltos drobulės, ant kurios priimamas naujagimis. Dainoje šitaip išreiškiamas įsitikinimas, kad žmogus iš tikrųjų niekada nėra vienas, apleistas ir pamestas, bet visad yra supamas meilės ir globos. Meilė ir globa laukia jo, į šį pasaulį ateinančio, motinos glėby, motinos rankose. Meilė ir globa palydi jį, šį pasaulį paliekantį, ir laukia jo ateinant Anos Saulės karalystėje amžinai.

Versta iš: Vike-Freiberga V. Kosmologiskā saule: šī saule, viņa saule un saules ceļš starp abām // Jaunā gaita. – December 1995. – Nr. 203. – P. 21–24, 27, 32–36.

Iš latvių kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

1. Vike-Freiberga V., Freibergs I. Saules dainas. – Montreal: Helios, 1988; Rīga: Grāmata, 1991.
2. Cook A. B. Zeus: A study in ancient religion. – Cambridge: Cambridge University Press, 1925. – T. 2. – P. 432–434.
3. Apie laidotuvių dainas žr.: Adamovičs L. Senlatviešu mitoloģija // Latviešu tautas dziesmas / red. Švābe A., Straubergs K., Hauzenberga-Šturma E. – T. 11. – 1956. – P. 557–576; Muižniece L. Linguistic analysis of Latvian death and burial folk songs. – Ann Arbor, MI: University Microfilms international, 1981. – Ph. D. diss., University of Michigan; Pakalns G. Par aizkapa pasaules lokalizācijas problēmu latviešu tautasdziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1968. – Nr. 10. – P. 89–98; Straubergs K. Pie mūžības vārtiem // Latviešu tautas dziesmas. – T. 9. – Kopenhāgenā: Imanta, 1956. – P. 91–104.
4. Įprastas ‘pasaulį’ žymintis žodis latvių kalboje yra moteriškos giminės *pasaule*, be to, ‘pasaulio’ reikšmę posakiuose *ši saule*, pažodžiui ‘ši saulė’, bei *viņa saule* ‘ana saulė’ įgyja ir žodis *saule* ‘saulė’. Taigi kalbant latviškai apie saulę ir šį bei aną pasaulius, juolab dainose, savaime prasideda gan iškalbingas, sunkiai išverčiamas žodžių žaismas, nuolat pabrėžiantis saulės ir pa-saulio ryšį, nedalomą vienybę: būtent pasaulis yra tik ten ir tada, kur ir kada yra saulė, todėl „anas“ pasaulis tiesiog mena ir „aną“ saulę, ir atvirkščiai. *Saulės* ir *pa-saulio* ryšys, kaip matome, akivaizdus ir lietuvių kalboje, kurioje, negana to, tebėra išlikęs ir moteriškos giminės žodis *pasaulė* (LKŽ IX 454–455), plg. taip pat posakius *po saule* bei juolab *ant saulės* reikšmę ‘pasaulyje’. Pastarąjį grindžia žodžio *saulė* reikšmė ‘2. /.../ šviesa, atokaita’, o „ano pasaulio“ paradoksą pabrėžia pavyzdys: „Namai b e s a u l ė s – ne namai, bet g r a b a s“ (LKŽ XII 193, 194). Taigi „grabas“ – anaip tol dar ne „anas pasaulis“, apskritai ne pa-saulis, o būtent „(anuo) pa-sauliu“ jis virsta tik tuomet, kai jį

- nutvieskia po žeme nusileidusi saulė. Akivaizdu tad, jog ir mirusiųjų karalystėje yra sava „diena“ ir sava „naktis“, sava šviesa ir tamsa, kurias iš dalies galime sieti atitinkamai su dausų ir paskandų, rojaus ir pragaro vaizdiniais. Vadinas, norint patekti į rojų, reikia, kaip matysime, keliauti su saule. Kita vertus, k i t a m e pasaulyje, dausose, patenka ir šviečia k i t a, ne šio pasaulio, nemateriali, *dvasinė* (etimologiškai būtent *dausų*) saulė. Ir t.t. Verčiant siekta kiek įmanoma išsaugoti latviškojo teksto poetinį žaismą bei dažną neapibrėžtumą tarp „saulės“ ir „pasaulio“ apskritai. – D. R.
5. Žodžio *galds* pagrindinė reikšmė šiulaikinėje latvių kalboje yra ‘stalas’. Be savaime suprantamo reikšmių ‘lenta’ ir ‘stalas’ santykio, plg., pavyzdžiui, anglų *table* ‘stalas’, tačiau lotynų *tabula* ‘lenta’ [beje, dgs. *tabulae* – plg. liet. *tabalai* ‘1. mušamasis lietuvių liaudies muzikos instrumentas iš pakabintų l e n t e l i ų’ (LKŽ XV 630)]. – D. R.
 6. Straubergs K. Min. veik.
 7. Čia galime aptikti dargi užuominą į tai, kad šiame pasaulyje tikroji Saulė tėra regima lyg per kokį „lango stiklą“, t.y. tarpiškai, o išėjus kartu su *Dievu* (< ide. **dei-* ‘šviesti, spindėti’), jos šviesoje būnama tiesiogiai, netarpiškai. – D. R.
 8. Krauss T. Kā senāk šūdinājuši, puškojuši un valkājuši cepures // Latvių tautas dainas / red. Endzelins J., Klaustiņš R. – Rīga: Literatūra, 1929. – T. 4. – P. 425–438.
 9. Bērkalne A. Dziesma par žēlumā nomirušo puisi. – Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1942.
 10. Plg. lietuvių *saulė-lydis*, *saulė-leidis*, *saulė-laida* ir *lydētuvės*, *laidotuvės*. Galima nutuokti, be to, jog ir pats saulė-lydis mena ne ką kita kaip saulės lydētuvės ar laidotuvės, jau grimziant po žeme, kaip kad toliau tekste ir kalbama. Tarp kitko, labai įdomu šias baltų pažiūras apie mirusiojo vėlės kelionę su saule, apie vakaro bei vakarų simboliską ryšį su mirtimi (resp. ryto bei rytų – su gimimu) ir pan. palyginti su Šiaurės Amerikos indėnų odžibvų atitinkamomis pažiūromis (žr.: Johnston B. Ir Manitu sutvėrė pasaulį // Liaudies kultūra. – 1997. – Nr. 5. – P. 62). – D. R.
 11. Soustelle J. La pensée cosmologique des anciens Mexicains: représentation du temps et de l'espace. – Paris, 1940. – P. 64.
 12. Vīķe-Freiberga V. Maģiskā Saule: Buršana un buramie vārdi par sauli // Karogs. – 1995. – Nr. 6. – P. 126–147.
 13. Johansons A. Latvijas kultūras vēsture: 1710–1800. – Stokholmā: Daugava, 1975. – P. 382.
 14. Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. – T. 3. – Rīga, 1940. – kursyvas V.V. –F.
 15. Sutemos gerbtos ir Lietuvoje. Būtent „pilkąją valandą“ sekto pasakos, sakmės, padavimai (remiuosi Juozo Šorio liudijimu), t.y. senoji šventa žodinė tradicija. Turėjo lietuviai netgi ypačią vakaro sutemų deivę Bezlėją ar Bezlėją (J. Lasickio *Bezlea*), kurios vardą T. Grinbergeris aiškino esant atsiradusį per klaidą suplakus daiktan jungtuką *bei* ir tikrąjį deivės vardą *Žlėja*, savo ruožtu neatskiriamą nuo apeliatyvo *žlėja* ‘prietema’ (DLKŽ 969) (Lietuvių mitologija / parengė N. Vėlius. – T. 1. – V., 1995. – P. 450–452, 501). Ypatingai vakaro sutemų deivė savaime pabrėžia šio paros laiko šventumą. Įdomu, jog ir senųjų Meksikos toltėkų ezoterinė tradicija, jo paties žodžiais, besiremias Carlos Castaneda tvirtina, esą „sutemos – tai plyšys tarp pasaulių /.../. Tai durys į nežinomybę“ (Castaneda K. Сказки о силе. – Самиздат. – P. 170) ir pan. – D. R.
 16. Durand G. Les structures anthropologiques de l'imaginaire: introduction à l'archetypologie générale. – Paris: Bordas, 1969. – P. 80.
 17. Campbell J. The masks of God: Creative mythology. – New York: The Viking Press, 1968.
 18. Johansons A. Min. veik. – P. 381.